

*Це неофіційний переклад оригінального документу,
написаного англійською мовою;
у випадку розбіжностей просимо звертатися
до оригіналу англійською мовою*

**Управління Верховного комісара
Організації Об'єднаних Націй з прав людини**

**Доповідь щодо ситуації з правами людини в
тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим
та місті Севастополь (Україна)
13 вересня 2017 року – 30 червня 2018 року**

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Зміст

I.	Резюме	1
II.	Мандат і методологія	3
III.	Громадянські і політичні права.....	4
	A. Здійснення правосуддя і право на справедливий суд	4
	B. Право на фізичну і психічну недоторканність.....	5
	C. Право на свободу та безпеку	6
	1. <i>Свавільні арешти і тримання під вартою</i>	6
	2. <i>Насильницькі зникнення</i>	7
	D. Свобода пересування	8
	E. Свобода думки, совісті та релігії	8
	F. Свобода поглядів та їх вираження	9
	G. Свобода мирних зібрань	10
	H. Свобода об'єднання	11
	I. Виборчі права	12
IV.	Економічні, соціальні та культурні права.....	12
	A. Право на здоров'я.....	12
	B. Право власності	13
	C. Право на освіту рідною мовою	14
V.	Примусовий призов до армії	15
VI.	Незаконне переселення.....	16
VII.	Доступ до державних послуг у материковій частині України	17
VIII.	Висновки та рекомендації.....	18

I. Резюме

1. Ця доповідь подається на виконання резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 72/190, якою Управлінню Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) було доручено підготувати спеціальну тематичну доповідь «про ситуацію з правами людини у тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна» (далі – «Крим»). Це – друга доповідь УВКПЛ щодо Криму на вимогу Генеральної Асамблеї¹. У цій доповіді аналізуються випадки порушень міжнародного права в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права, задокументовані у Криму в період з 13 вересня 2017 р. до 30 червня 2018 р.

2. Упродовж звітного періоду УВКПЛ задокументувало 81 випадок з переконливими твердженнями про порушення прав людини, жертвами яких стали 167 осіб, зокрема 34 жінки та 72 представники національних меншин. 62 із цих задокументованих випадків мали місце у звітному періоді.

3. Висновки УВКПЛ підтверджують, що органи влади Російської Федерації як окупаційної держави², як і раніше, не гарантували і не захищали належним чином широке коло прав людини у Криму. Всупереч своєму зобов'язанню дотримуватися законів окупованої території, Російська Федерація продовжила застосовувати у Криму своє законодавство, зокрема провела у Криму 18 березня 2018 р. вибори Президента Російської Федерації³. Серед системних проблем, потребуючих ужиття термінових заходів, слід зазначити: відсутність неупередженості у здійсненні правосуддя; обмеження у реалізації основоположних свобод, зокрема заходи з запобігання або придушення критики й незгоди; загальну відсутність відповідальності за порушення прав людини, скоєні органами державної влади. Кримські татари, як і раніше, непропорційно сильно страждали від поліцейських рейдів і кримінального переслідування за обвинуваченнями у злочинах, пов'язаних із тероризмом та екстремізмом, причому у цих судових розглядах не дотримувалися стандарти прав людини. За період із 1 січня 2017 р. до 30 червня 2018 р. 86% із 95 задокументованих УВКПЛ обшуків і рейдів в об'єктах власності стосувалися кримських татар, що вказує на наявність навмисного переслідування цієї групи.

4. Відповідно до інформації, зібраної УВКПЛ, державними суб'єктами Російської Федерації у Криму, зокрема судьями, прокурорами, слідчими, Федеральною службою безпеки Російської Федерації («ФСБ») та поліцією, були порушені права на належну правову процедуру і справедливий суд 94 осіб. У кількох випадках обвинувальні вироки були винесені як покарання за політичне інакомислення і, як здається, мали на меті слугувати попередженням для інших.

5. До осіб, які перебувають під вартою, або в період між фактичним позбавленням їх волі та офіційним узяттям під варту, застосовувалися, за твердженнями – органами державної влади, заборонені методи, зокрема катування електричним струмом і сексуальне насильство. У семи випадках жертви зазнали

¹ Перша доповідь УВКПЛ про ситуацію з правами людини у тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим і місті Севастополь (Україна) була підготовлена на вимогу резолюції Генеральної Асамблеї ООН 71/205 і охоплювала період із 22 лютого 2014 року до 12 вересня 2017 року. Доповідь доступна за посиланням:

http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf (далі – «перша тематична доповідь УВКПЛ про Крим»).

² Головними міжнародними актами, що визначають зобов'язання окупаційної держави, є Положення про закони та звичаї сухопутної війни, наведене у додатку до Четвертої конвенції про закони та звичаї сухопутної війни, підписаної у Гаазі 18 жовтня 1907 р. (далі – «Гаазьке положення»), та Конвенція про захист цивільного населення під час війни, підписана у Женеві 12 серпня 1949 р. (далі – «Четверта Женевська конвенція»).

³ Ст. 43 Гаазького положення, ст. 64 Четвертої Женевської конвенції.

жорстокого поводження, а іноді катувань в якості покарання або для вибиття «зізнань».

6. Із загальної кількості задокументованих випадків у звітному періоді мали місце 19 свавільних арештів і затримань й 4 випадки насильницьких зникнень. Крім того, в 11 випадках насильницьких зникнень, які мали місце до звітнього періоду, станом на 30 червня 2018 р. жертви досі є зниклими безвісти. Державні органи Російської Федерації часто відмовлялися порушувати справу або ж призупиняли раніше розпочате розслідування. Досі жоден правопорушник не був притягнутий до відповідальності.

7. Для всіх випадків порушень характерна відсутність або нестача ефективних розслідувань. Невжиття заходів для притягнення до відповідальності створює атмосферу безкарності й позбавляє жертв доступу до правосуддя і засобів судового захисту.

8. У доповіді висуваються твердження про порушення основоположних свобод, зокрема свободи мирних зібрань, вираження думок, об'єднання, релігії та пересування. Мирні зібрання, включно з одиночними пікетами, заборонялися або каралися. «Несанкціоновані» зібрання придушувалися, а їх учасники були притягнуті до відповідальності. Троє осіб, які закликали до повернення Криму під юрисдикцію України, були засудженні до умовного позбавлення волі. Суди накладали санкції за розміщення або збереження в інтернеті матеріалів, які вважалися «екстремістськими». УВКПЛ задокументувало продовження втручання в діяльність журналістів. Незважаючи на те, що у квітні 2017 р. Міжнародний суд ООН виніс постанову, яка вимагає від Російської Федерації утриматися від введення обмежень права кримських татар зберегти свої представницькі інституції, Меджліс, традиційна організація кримськотатарського народу, досі заборонений у Криму.

9. Станом на 30 червня 2018 р. кількість зареєстрованих релігійних організацій у Криму скоротилася на 45% порівняно з передокупаційним періодом. Кількість перетинів адміністративної межі (АМ) за період 2015-2017 рр. зменшилася на 35%, значною мірою через послаблення економічних і торговельних зв'язків між материковою частиною України та Кримом. Побоювання щодо перетину АМ також було спричинено страхом затримання, що фактично обмежувало свободу пересування.

10. На порушення міжнародного гуманітарного права з 2015 р. до збройних сил Російської Федерації були призвані 12000 чоловіків із Криму, а українських громадян примусово переміщували до Російської Федерації або депортували на материкову частину України.

11. Право власності, як і раніше, порушувалося шляхом свавільних судових конфіскацій. З іншого боку, влада Криму підтримала право раніше депортованих осіб на житло, виділяючи їм земельні ділянки.

12. Згідно зі статистичними даними Російської Федерації, у 2017/18 навчальному році кількість дітей, які навчаються українською мовою, скоротилася на 14% порівняно з попереднім навчальним роком. Ця стійка тенденція до зменшення пояснюється асиміляцією у переважно російськомовному середовищі та різними стримувальними чинниками. Рівень використання кримськотатарської мови у державній освіті, за статистичними даними Російської Федерації, залишився стабільним.

13. Становище наркозалежних погіршилося через відсутність реальної альтернативи опіоїдній замісній терапії (ОЗТ), яка була заборонена після окупації Криму та встановлення законів Російської Федерації. Це спричинило масштабні наслідки для здоров'я населення, пов'язані, перш за все, з поширенням інфекцій, що передаються статевим шляхом, як-от ВІЛ-інфекція/СНІД.

14. За Україною зберігається зобов'язання всіма правовими та дипломатичними засобами забезпечувати дотримання прав людини мешканців Криму. Люди з Криму,

включно з переміщеними особами, мали обмежений доступ до державних послуг у материковій частині України, зокрема до банківських послуг, послуг із реєстрації актів громадянського стану та отримання документів, що посвідчують особу. Ці проблеми спричинені дискримінаційними українськими правовими нормами, свавільним застосуванням законодавства, а іноді – упередженим ставленням до вихідців із Криму.

II. Мандат і методологія

15. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262, 71/205 і 72/190 встановлюють, що Крим є територією України, тимчасово окупованою Російською Федерацією. Російська Федерація у Криму повинна дотримуватися міжнародних актів, у яких визначено зобов'язання окупаційної держави⁴, а також міжнародного права у галузі прав людини. У резолюції 72/190 від 19 грудня 2017 р. Генеральна Асамблея також закликала Генерального секретаря ООН «відшукувати шляхи та засоби» забезпечення доступу до Криму моніторингових механізмів з прав людини, а Російську Федерацію забезпечити «належний та безперешкодний доступ» міжнародних і неурядових правозахисних організацій до Криму.

16. 6 березня 2018 р., з метою виконання резолюції 72/190 і збирання інформації для доповіді на доручення Генеральної Асамблеї ООН, УВКПЛ передало Постійному представництву Російської Федерації вербальну ноту з посиланням на відповідні резолюції Генеральної Асамблеї та повідомило про намір здійснити місію до Криму в квітні 2018 р. 15 березня 2018 р. Постійне представництво Російської Федерації відповіло, що Російська Федерація «не визнає» вищезгадані резолюції і «не вважає себе зобов'язаною» їх дотримуватися, але готова прийняти місії, що здійснюються «у повній відповідності до порядку, що застосовується для відвідання території Російської Федерації».

17. У зв'язку з такими умовами, УВКПЛ не змогло направити місію до Криму відповідно до резолюцій 68/262, 71/205 і 72/190. Через це доповідь ґрунтується на результатах дистанційного моніторингу, проведеного Моніторинговою місією з прав людини в Україні (далі – «ММПЛУ») зі своїх офісів, розташованих у материковій частині України, та регулярних місій з установлення фактів в Україні. У звітному періоді УВКПЛ провело 197 інтерв'ю і зустрічей (з жертвами, свідками, родичами жертв, адвокатами та державними посадовцями), а також виїзди на місця з питань ситуації з правами людини у Криму. Якщо не зазначено іншого, цифри, наведені у цій доповіді, стосуються випадків, задокументованих і перевірених ММПЛУ за своєю спеціальною методологією відповідно до правил УВКПЛ⁵. Ця доповідь сама по собі не містить вичерпного огляду порушень прав людини, скоєних у Криму за період, що розглядається. УВКПЛ приділяє першочергову увагу захисту своїх джерел від можливих переслідувань⁶.

⁴ Згідно зі ст. 4 Четвертої Женевської конвенції, особами, що перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є.

⁵ Див. Навчальний посібник із контролю за дотриманням прав людини, глава 7 «Збирання інформації», УВКПЛ, 2001 р. (переглядається). Документ доступний на веб-сайті Управління Верховного комісара ООН з прав людини: <http://www.ohchr.org/EN/PublicationsResources/Pages/MethodologicalMaterials.aspx>.

⁶ Див. першу тематичну доповідь УВКПЛ про Крим, виноска вище, пп. 30-35.

III. Громадянські і політичні права

A. Здійснення правосуддя і право на справедливий суд

18. У звітному періоді УВКПЛ задокументувало 39 випадків, коли гарантії належної правової процедури та справедливого суду, передбачені міжнародним правом у галузі прав людини та міжнародним гуманітарним правом, ігнорувалися державними представниками Російської Федерації у Криму, зокрема суддями, прокурорами, слідчими, співробітниками поліції та ФСБ, через що постраждали 94 особи. Ці порушення були зафіксовані у кримінальних провадженнях, а також у провадженнях про адміністративні правопорушення.

19. Щонайменше 10 осіб були засуджені внаслідок застосування законів Російської Федерації до дій, скоєних до окупації, з порушенням принципу законності та всупереч зобов'язанню окупаційної держави зберігати чинність кримінального законодавства на окупованій території та забороні арешту, переслідування або притягнення до відповідальності осіб, що перебувають під захистом, за вчинки або переконання, скоєні або виражені ними до початку окупації⁷. Половина вироків, винесених зі зворотною дією у часі законодавства Російської Федерації, були покараннями за пости у соціальних мережах, що, за твердженнями, містили символи, лозунги або заяви організацій, заборонених у Російській Федерації, або матеріали, що вважалися екстремістськими⁸. Ще п'ять вироків стосувалися чоловіків із числа кримських татар, які, за твердженнями, брали участь у «масових заворушеннях» 26 лютого 2014 р.⁹, до де-факто впровадження законодавства Російської Федерації у Криму 18 березня 2014 р.¹⁰.

20. Іноді арешти та винесення вироків, як видається, були спрямовані на покарання за політичне інакомислення і, як здається, мали на меті слугувати застереженнями для інших. 14 березня 2018 р. кримський фермер із проукраїнськими поглядами був засуджений до штрафу і трьох років і п'яти місяців позбавлення волі за незаконне володіння вогнепальною зброєю та вибухівкою. За повідомленнями, ці предмети були знайдені у нього вдома під час обшуку, який провели невдовзі після того, як обвинувачений вивісив у своєму дворі український прапор і табличку, що увічнювала пам'ять жертв під час протестів на Майдані Незалежності у Києві у 2014 р.

21. Підсудних, яким висувалися обвинувачення, пов'язані з тероризмом або екстремізмом, примушували відмовлятися від послуг приватних адвокатів, натомість обіцяючи їм поблажливе ставлення. Троє обвинувачених кримських татар розірвали договори зі своїми адвокатами за наполяганням співробітників ФСБ, які попередили членів їхніх сімей, що користування послугами «проукраїнських» адвокатів зашкодить їхньому захистові¹¹. Чоловік, обвинувачений у підготовці терористичного акту, розірвав договір із чотирма приватними адвокатами, після того як прокуратура поставила таку умову для угоди зі слідством¹². В іншій справі адвокат кримського татарина, обвинуваченого у пльовку в співробітника поліції під час обшуку в його будинку, отримав погрози від слідчого за «активний» захист свого клієнта. Слідчий

⁷ Ст. 70 Четвертої Женевської конвенції.

⁸ Федеральний перелік екстремістських матеріалів був введений Федеральним законом № 114-ФЗ «Про протидію екстремістській діяльності» (25 липня 2002 р.).

⁹ 26 лютого 2014 р. під час мітингу в Сімферополі проукраїнські та проросійські протестувальники вступили у сутичку між собою, що призвело до тисняви та загибелі двох проросійських демонстрантів. Підсудні були обвинувачені у застосуванні сили до проросійських демонстрантів: бійці, жбурлянні скляних пляшок та інших важких предметів, застосуванні сльозогінного газу і штовханні їх своїми тілами.

¹⁰ Перша тематична доповідь УВКПЛ про Крим, виноска вище, п. 26.

¹¹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 13 жовтня 2017 р.

¹² Інтерв'ю з ММПЛУ, 2 березня 2018 р.

попередив адвоката, що він «буде позбавлений ліцензії» і що це лише питання часу, коли він сам стане обвинуваченим¹³.

В. Право на фізичну і психічну недоторканність

22. Органи влади Російської Федерації у Криму продовжили застосовувати заборонені методи до осіб, які перебувають під вартою, або в період між фактичним позбавленням їх волі та офіційним узяттям під варту. УВКПЛ задокументувало сім випадків, які мали місце у звітному періоді, коли жертви зазнавали жорстокого поводження, а іноді катувань в якості покарання, для вибиття зізнань чи конкретної інформації. За повідомленнями, порушниками були співробітники ФСБ і поліції Російської Федерації у Криму. Женевські конвенції 1949 р., Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р. і застосовні норми міжнародного права в галузі прав людини¹⁴ забороняють катування, інші жорстокі та нелюдські види поводження й наруги над людською гідністю.

23. 13 вересня 2017 р. ФСБ затримала кримського татарина після обшуку у його будинку¹⁵. Його більше доби тримали без права спілкування і листування у приміщенні ФСБ у Симферополі, катували, зокрема електричним струмом, і погрожували сексуальним насильством, щоб добитися від нього показань про вину інших осіб та визнання вини самого себе. 14 вересня жертву залишили на автобусній зупинці в Симферополі. Його затримання не було офіційно зареєстровано, і жодних офіційних обвинувачень проти нього висунуто не було.

24. 23 січня 2018 р. у мікроавтобусі по дорозі до управління ФСБ у Симферополі співробітники ФСБ катували кримського татарина, підозрюваного в екстремізмі. Хоча тілесні ушкодження жертви були належним чином засвідчені лікарями й судово-медичними експертами, Слідчий комітет Російської Федерації відмовився порушити кримінальну справу, заявивши про відсутність складу злочину¹⁶.

25. 1 березня 2018 р. співробітники кримської поліції, за повідомленнями, піддали катуванням чоловіка, щоб отримати паролі від його сторінок у соціальних мережах. Під час судового засідання суддя відхилив скаргу жертви щодо катувань, заявивши, що вона «не стосується суті справи»¹⁷.

26. Затриманих часто тримали під вартою в умовах, рівносильних жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. У Симферопольському слідчому ізоляторі переповненість камер вимусила осіб, що тримаються під вартою, спати по черзі. Іноді затриманим відмовляли у їжі та воді до доставки на судові слухання або в отриманні необхідних ліків¹⁸. Уповноважений з прав людини у Криму визнала наявність гострого дефіциту медичного персоналу в пенітенціарних закладах, що ставить під загрозу доступ затриманих до медичної допомоги¹⁹. Крім того, станом на 30 червня 2018 р. принаймні три мешканці Криму, затримані на півострові або у Російській Федерації, — Олег Сенцов, Володимир Балух, Емір-Усеїн Куку — оголосили голодування, що викликало додаткове занепокоєння щодо стану їх здоров'я. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, для затриманих осіб, що перебувають під захистом, повинно бути встановлено санітарний та харчовий

¹³ Інтерв'ю з ММПЛУ, 30 листопада 2017 р.

¹⁴ Російська Федерація є стороною Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

¹⁵ Доповідь УВКПЛ про ситуацію з правами людини в Україні за період з 16 серпня до 15 листопада 2017 р., п. 138.

¹⁶ Інтерв'ю з ММПЛУ, 14 квітня 2018 р.

¹⁷ Інтерв'ю з ММПЛУ, 19 березня 2018 р.

¹⁸ Інтерв'ю з ММПЛУ, 23 грудня 2017 р.

¹⁹ Доповідь Уповноваженого з прав людини у Республіці Крим про ситуацію з правами людини в Криму в 2017 р., стор. 56-59.

режими, що є достатніми для підтримання їхнього здоров'я. Крім того, ці особи повинні отримувати таку медичну допомогу, яку вимагає стан їхнього здоров'я²⁰.

С. Право на свободу та безпеку

27. Право на свободу та безпеку гарантує, що всі громадяни можуть вести свою повсякденну діяльність без утисків чи побоювань бути затриманими без законної підстави. Воно складається з двох ключових компонентів: свободи від свавільних арештів і затримань; захисту від насильницьких зникнень.

1. Свавільні арешти і тримання під вартою

28. Арешт особи або тримання особи під вартою є свавільним, якщо немає обґрунтованої підозри, що ця особа скоїла чи планувала скоїти злочин, або якщо не дотримана належна правова процедура. Свавільне тримання під вартою суворо заборонено міжнародним гуманітарним правом²¹ і міжнародним правом у галузі прав людини²². Незаконне ув'язнення особи, що перебуває під захистом, становить серйозне порушення Четвертої Женевської конвенції (ст. 147).

29. У звітному періоді було задокументовано одинадцять випадків затримань без законних підстав. У цих випадках протоколи затримання часто містять фіктивну дату арешту, якій передував період тримання під вартою без права спілкування і листування, протягом якого органи влади приховували інформацію про місце перебування жертви від її родичів і адвокатів. Такі дії прирівнюються до насильницького зникнення. Впродовж цього періоду часто застосовуються катування і жорстоке поводження – для отримання конкретної інформації або щоб примусити надати зізнання на камеру. В одному випадку, задокументованому протягом звітнього періоду, суддя затвердив угоду про визнання вини попри докази того, що обвинуваченого незаконно тримали під вартою кілька днів до документально зафіксованої дати затримання. Впродовж періоду ув'язнення до офіційного арешту його катували й піддавали інсценованій страті²³.

30. Підставами, якими обґрунтовувалась необхідність арешту і тримання під вартою ймовірних членів терористичних або екстремістських груп, часто містили недостатньо доказів того, що підозрюваний становить реальну загрозу для суспільства через планування або здійснення будь-яких конкретних дій. 11 жовтня 2017 р. ФСБ затримала шістьох чоловіків із числа кримських татар нібито за членство у «Хізб ут-Тахрір», організації, забороненої у Російській Федерації, де вона вважається «терористичною». Серед доказів, викладених в обвинувальному акті, були згадані три зустрічі («сохбет») у мечеті, під час яких обвинувачені обговорювали політичні події у світі²⁴.

31. Кримські татари непропорційно потерпали від обшуків поліції та ФСБ в їхніх домівках, приватних підприємствах і місцях для зібрань, після яких часто мали місце затримання. УВКПЛІ задокументувало 57 обшуків у 2017 р., з яких 53 стосувалися об'єктів приватної власності кримських татар, а за перше півріччя 2018 р. – 38 обшуків, з яких 30 стосувалися таких об'єктів. Кількість обшуків, проведених у першому півріччі 2018 р., майже втричі більша порівняно з аналогічним періодом 2017 р., коли було задокументовано 14 обшуків, з яких 11 стосувалися об'єктів приватної власності кримських татар. Хоча обшуки зазвичай проводилися на підставі рішення суду, деякі з них були проведені без будь-якого дозволу або представлялися

²⁰ Ст. 76 Четвертої Женевської конвенції.

²¹ Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права, Норма 99.

²² Ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі - «МПГПП»).

²³ Інтерв'ю з ММПЛУ, 2 березня 2018 р.

²⁴ Інтерв'ю з ММПЛУ, 30 листопада 2018 р. Станом на 30 червня 2018 р. усі обвинувачені перебували під вартою і очікували суду.

як «огляд помешкання» - слідча дія, яка не вимагає рішення суду, якщо проводиться за згодою власника майна. Часто рейди здійснювалися з надмірним застосуванням сили, а обсяг обшуку не був виправданий обставинами, виходячи за межі законної мети, а саме запобігання злочину й захист прав і свобод інших осіб²⁵.

2. *Насильницькі зникнення*

32. УВКПЛ проаналізувало випадки зникнень безвісти у Криму в період із 3 березня 2014 р. до 30 червня 2018 р., і встановило, що принаймні 42 особи стали жертвами насильницьких зникнень, серед яких чотири – у звітному періоді. Серед цих жертв (38 чоловіків і 4 жінок) – 27 етнічних українців, 9 кримських татар, 4 таджики, 1 особа змішаного (татарсько-російського) походження і 1 узбек. 27 осіб були звільнені, після того, як їх незаконно тримали під вартою протягом різних строків – від кількох годин до двох тижнів; 12 залишаються зниклими безвісти, і їхні родичі бояться, що вони загинули; двоє перебувають під вартою; одну особу знайдено мертвою.

33. Найбільша кількість насильницьких зникнень була зафіксована у 2014 р., коли зникли безвісти 28 осіб, причому в більшості випадків лунали твердження про причетність до цих зникнень «кримської самооборони». Два випадки насильницьких зникнень мали місце у 2015 р., 3 – у 2016 р., 7 – у 2017 р., 2 – у 2018 р. Жертвами насильницьких зникнень були переважно проукраїнські активісти, яких об'єднувала їх опозиційність до референдуму, проведеного в березні 2014 р., та підтримка українських збройних сил, дислокованих на півострові (22 випадки). Серед решти жертв – п'ятеро осіб, пов'язаних з кримськотатарськими групами чи інституціями, зокрема Меджлісом, четверо журналістів, один український військовослужбовець, один українець-мусульманин, один греко-католицький священник; п'ятеро мігрантів із Центральної Азії; три особи, приналежність яких невідома.

34. У багатьох випадках зникнення були віднесені на рахунок дій більш ніж одного порушника. Наприклад, щодо 42 документально зафіксованих випадків було виявлено 76 причетних правопорушників, як-от, представники проросійських формувань та військових і безпекових структур Російської Федерації. Зокрема, зникнення були віднесені на рахунок відповідальності членів «кримської самооборони» (23 випадки), ФСБ (23), Збройних Сил Російської Федерації (10), козацьких груп (8), поліції Російської Федерації (6), політичної партії «Руська єдність» (4) та «Армії визволення Криму» (2). У більшості випадків, документально зафіксованих упродовж звітнього періоду, правопорушником називалася ФСБ, на відміну від початку окупації, коли в такій якості найчастіше згадувалася «кримська самооборона». Жертви часто розповідали про фізичне насильство і психологічний тиск, якого вони зазнавали під час тримання під вартою без права спілкування і листування.

35. У жодному з задокументованих випадків винні не були притягнені до відповідальності. Семеро осіб, серед ідентифікованих УВКПЛ жертв насильницького зникнення, були визнані владою Російською Федерації «зниклими безвісти». Стосовно принаймні десятих жертв органи влади або відмовилися відкрити справу, або призупинили раніше розпочате слідство. Відсутність прогресу в розслідуванні ставить під сумнів його ефективність.

²⁵ Інтерв'ю з ММПЛУ, 10 листопада 2017 р.

D. Свобода пересування

36. Міжнародне право в галузі прав людини гарантує право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання²⁶. Обмеження допускаються лише у випадку, якщо вони передбачені законом, є пропорційними та виправдані законною метою.

37. Усупереч резолюціям Генеральної Асамблеї ООН 68/262, 71/205 і 72/190 Російська Федерація встановила державний кордон на АМ між материковою частиною України і Кримом. Цей кордон і відсутність громадського транспорту між Кримом і материковою частиною України, як і раніше, негативно позначалися на свободі пересування на півострів і з нього, через що страждали переважно літні люди, особи з обмеженою рухомістю та малі діти.

38. У 2017 р. в обох напрямках було зареєстровано 2525530 перетинів АМ, що на 35% менше, ніж у 2015 р.²⁷ Це зменшення можна пояснити слабшанням економічних і торговельних зв'язків між материковою частиною України та Кримом, а також побоюванням перетинати АМ через страх утисків чи затримання²⁸. Наприклад, 8 листопада 2017 р. семеро кримських татарок, усі – дружини чоловіків, проти яких порушені кримінальні справи, були зупинені співробітниками правоохоронних органів Російської Федерації, коли поверталися з материкової частини України до Криму²⁹. Після семи годин тримання під вартою та допитів їх відпустили. 8 березня 2018 р. кримський татарин був затриманий ФСБ на 12 годин і підданий фізичному насильству з метою примусити його свідчити проти своїх знайомих із числа кримських татар, підозрюваних у членстві у «радикальних» мусульманських групах³⁰.

39. Українське законодавство дозволяє потрапити до Криму тільки через три офіційні пункти пропуску в Херсонській області України й передбачає накладення санкцій, зокрема довгострокових заборон на в'їзд, у випадку недотримання цієї вимоги³¹. Мешканці Криму, які не мають українських паспортів, а володіють тільки проїзними документами, виданими Російською Федерацією у Кримі, які не визнаються українськими органами влади, часто стикалися з труднощами при перетині АМ у бік материкової частини України. Ця ситуація, за повідомленнями, заохочує практику хабарництва, яке має місце і щодо перевезення особистих речей. Хоча встановлені Урядом обмеження на перевезення особистих речей через АМ були скасовані³², люди, які її перетинають, час від часу повідомляють про випадки, коли українські прикордонники забороняли перевезення особистих речей через АМ.

E. Свобода думки, совісті та релігії

40. Станом на 30 червня 2018 р. у Кримі було зареєстровано 750 релігійних організацій, а у Севастополі – 103. Ці цифри залишаються меншими (на 45%), ніж кількість релігійних організацій, які функціонували до початку окупації Криму, що свідчить про відсутність покращення порівняно з показником, який було зафіксовано у 2017 р.³³ Норма про обов'язкову реєстрацію, передбачена законодавством

²⁶ Ст. 12 МПГПП.

²⁷ У 2015 р. було зареєстровано 3920936 випадків перетину (джерело: Постійний представник Президента України в Автономній Республіці Крим).

²⁸ Інтерв'ю з ММПЛУ, 3 та 15 січня 2018 р.

²⁹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 7 червня 2018 р.

³⁰ Інтерв'ю з ММПЛУ, 1 червня 2018 р.

³¹ Доступ до Криму дозволяється за законом тільки через контрольні пункти в'їзду-виїзду на АМ «Каланчак», «Чаплинка» і «Чонгар».

³² Постановою від 14 грудня 2015 р. № 1035 було скасовано 14 червня 2017 р.

³³ Станом на 1 січня 2014 р. на Кримському півострові діяло 2220 релігійних організацій, із яких 1546 були зареєстровані. УВКПЛ нагадує також, що станом на 4 вересня 2017 р. у Кримі було зареєстровано 722 релігійні громади, а у Севастополі – 96.

Російської Федерації, поширюється на всі юридичні особи, які бажають продовжити свою діяльність³⁴.

41. Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), яка вирішила не перереєструватися за законодавством Російської Федерації, заявляє, що зазнає у Криму переслідувань. У 2017 р. вона подала позови про оскарження дій стосовно її майна та про визнання її права проводити церковні служіння у приміщеннях, у доступі до яких їй наразі відмовлено. У розгляді двох позовів було відмовлено³⁵, а в одному випадку суд погодився з тим, що УПЦ КП мала право звернутися до суду, щоб заявити свої майнові права на будівлю, розташовану на території військової бази у Севастополі, що до 2014 р. використовувалася як церква. Проте, суд відмовив у розгляді позову по суті, заявивши, що Міністерство оборони Російської Федерації має право власності на вищезгадану військову базу, включно з розташованою на її території будівлею, що є предметом спору, і не зобов'язано надавати доступ до неї³⁶. У 2018 р. 9 парафій УПЦ КП, як стверджується, продовжили працювати у Криму, тоді як до початку окупації їх було 20.

42. Кримські татари були традиційно пов'язаними з Духовним управлінням мусульман Криму, яке перереєструвалося у 2015 р. і користується сприятливим ставленням з боку влади. Мешканці Криму, які сприймаються як симпатичні недозволених мусульманських груп, як-от «Хізб ут-Тахрір» і «Таблігі Джамаат», стикаються з переслідуваннями³⁷.

43. Реєстрація відповідно до нормативних актів Російської Федерації не унеможливила втручання в діяльність релігійних організацій. Церква «Голос надії», деномінація євангельських протестантів у Бахчисараї, перереєструвалася згідно з законодавством Російської Федерації. Проте, після погроз із боку ФСБ та перевірок, що втручалися у нормальну діяльність організації, проведених різноманітними урядовими відомствами, у грудні 2017 р. Церква припинила проведення богослужінь³⁸.

Ф. Свобода поглядів та їх вираження

44. Органи влади Російської Федерації у Криму встановлювали надмірні обмеження на свободу поглядів та їх вираження, що свідчить про збереження тенденції, яка вже існувала раніше. Згідно зі стандартами прав людини, здійснення основоположних свобод може підлягати обмеженням тільки у випадку, якщо вони передбачені законом і є необхідними для забезпечення прав і репутації інших осіб або для захисту національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі.

45. У звітному періоді троє осіб, які виступали за повернення Криму до складу України або висловлювали думку про те, що Крим залишається територією України, були засуджені кримськими судами на підставі законодавства Російської Федерації, яке передбачає кримінальну відповідальність за публічні заклики до сепаратизму. Це суперечить заключним зауваженням Комітету з прав людини, який закликав Російську Федерацію застосовувати законодавство про протидію сепаратизму згідно зі ст. 19 МПГПП, а не використовувати його для залякування осіб, які критикують зовнішню політику держави, зокрема щодо Криму³⁹.

46. Право висловлювати свої погляди обмежується санкціями, що накладаються судами на осіб, які розміщують у соціальних мережах інформацію чи ілюстрації, які вважаються «екстремістськими», або зберігають матеріали соціальних мереж такого

³⁴ Перша тематична доповідь УВКПЛ про Крим, пп. 136-145.

³⁵ Постанови Арбітражного суду Республіки Крим (від 18 вересня та 27 листопада 2017 р.).

³⁶ Постанова Арбітражного суду міста Севастополя (від 28 липня 2017 р.).

³⁷ Інтерв'ю з ММПЛУ, 10 листопада 2017 р.

³⁸ Інтерв'ю з ММПЛУ, 5 грудня 2017 р.

³⁹ ООН, Комітет із прав людини, Заключні зауваження щодо сьомої періодичної доповіді Російської Федерації, ССРР/C/RUS/CO/07, 28 квітня 2015 р., п. 20.

характеру. 15 березня 2018 р. Верховний Суд Криму залишив без змін вирок, винесений кримській мешканці, визнаній винною у розпалюванні ненависті за пост у Facebook, у якому критикувалися Російська Федерація, її армія та історичні особистості⁴⁰.

47. Шляхом проведення інтерв'ю з діючими та колишніми журналістами з Криму УВКПЛ зафіксувало, що втручання в діяльність журналістів продовжується, а незалежне висвітлення подій – відсутнє. Декілька співрозмовників вказали на поширену самоцензуру і фільтрування змісту матеріалів перед публікацією⁴¹. Журналіст, який таємно моніторить судові процеси щодо кримських татар, обвинувачених в тероризмі, був допитаний поліцією про його журналістську діяльність. Його «попередили» про наслідки «блукання навколо» будівель, де проводяться судові слухання, і після взяття з нього пояснювальної записки відпустили. Поліцейські не повідомили жодних підстав для його затримання чи допиту⁴².

G. Свобода мирних зібрань

48. Упродовж звітного періоду право проводити мирні зібрання та брати участь у них, як і раніше, захищалося вибірково. Хоча органи влади Російської Федерації в Криму дозволили провести ряд публічних заходів, зокрема національних святкувань чи урочистостей⁴³, вони свавільно забороняли проведення інших демонстрацій, зібрань чи мітингів ненасильницького характеру, порушуючи цим відповідні норми права у галузі прав людини.

49. Відповідно до законодавства Російської Федерації, застосовуваного у Криму, для проведення більшості публічних заходів потрібен попередній дозвіл місцевих органів влади. Отже, проведення несанкціонованих зібрань регулярно каралося. 20 вересня 2017 р. суд оштрафував кримського татарина за організацію протесту проти конфіскації земельних ділянок у Севастополі. Місцева влада раніше відхилила заявку на проведення цього зібрання, пославшись на плани проведення іншого заходу в той же день і у тому ж місці. У випадку одночасного проведення зібрань в одному й тому самому місці та в один і той самий час ефективною міжнародною практикою вважається дозволяти проводити за можливості всі ці заходи, забезпечувати їхній захист і сприяти в їх організації⁴⁴.

50. Відповідно до законодавства Російської Федерації, одиночні пікети не потребують попереднього дозволу. Проте, у період з грудня 2017 р. до березня 2018 р. кримські суди оштрафували 80 чоловіків-мусульман, які 14 жовтня 2017 р. провели одиночні пікети, протестуючи проти арештів інших чоловіків-мусульман, переважно кримських татар, нібито за приналежність до терористичних або екстремістських організацій⁴⁵. Суди обґрунтували свої рішення судовою практикою Конституційного суду Російської Федерації, яка передбачає, що у випадку, коли одночасно проводиться декілька одиночних пікетів, схожих один на одного «з достатньою очевидністю», то їх можна вважати єдиним публічним пікетом, що проводиться групою осіб і вимагає попереднього дозволу⁴⁶. На думку УВКПЛ, у цих рішеннях відсутні докази того, що одиночні пікетувальники завдали шкоди безпеці держави,

⁴⁰ Інтерв'ю з ММПЛУ, 26 березня 2018 р.

⁴¹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 15 січня 2018 р.

⁴² Інтерв'ю з ММПЛУ, 27 листопада 2017 р.

⁴³ Наприклад, 5 травня і 18 травня 2018 р. відзначалися відповідно свято весни і родючості («Хидирлез») і річниця депортації кримських татар.

⁴⁴ Доповідь Спеціального доповідача з питання про право на свободу мирних зібрань і право на свободу асоціації, Рада з прав людини, А/НRC/20/27, 21 травня 2012 р., п. 30.

⁴⁵ Розмір адміністративних штрафів коливався від 10 до 15 тис. руб. (165-250 дол. США). Три обвинувальні вирoki були скасовані судом апеляційної інстанції.

⁴⁶ Постанова Конституційного суду Російської Федерації від 14 лютого 2013 р. (<https://rg.ru/2013/02/27/mitingi-dok.html>).

громадській безпеці, громадському порядку, здоров'ю чи моралі або ж правам і свободам інших осіб, що є єдиними допустимими підставами для обмеження права на мирні зібрання згідно з міжнародним правом у галузі прав людини.

51. У жовтні 2017 р. 13 муніципалітетів Криму відхилили заявки на проведення зібрань на підтримку визнання прав людини ЛГБТІ-спільноти, пославшись на законодавство Російської Федерації, застосовуване у Криму, яке забороняє пропаганду «нетрадиційних сексуальних відносин». Практикою Комітету з прав людини⁴⁷ та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)⁴⁸ встановлено, що відмова у проведенні мирного зібрання за ознакою сексуальної орієнтації посягає на право на вільне проведення зібрань і порушує заборону дискримінації.

Н. Свобода об'єднання

52. Через погіршення ситуації з правами людини та згасання громадянських свобод виникли неформальні мережі громадянського суспільства. Вони вирішили не реєструватися, щоб уникнути нагляду і контролю за їхньою діяльністю з боку влади.

53. У відповідь на свавільні затримання та судове переслідування кримськотатарських активістів родичі затриманих кримських татар створили громадське об'єднання «Кримська солідарність», що діє як платформа для обміну інформацією, мобілізації підтримки та налагодження контактів з адвокатами і правозахисниками⁴⁹. У 2017 р. ця мережа запустила кампанію зі збору коштів – «Кримський марафон» – на оплату штрафів, накладених на кримських татар, які проводили акції протесту, знімали поліцейські рейди або публікували критичні пости у соціальних мережах. 27 січня 2018 р. зібрання «Кримської солідарності» у Судаку, де були присутні 150 осіб, було зірване співробітниками правоохоронних органів, які нібито шукали наркотики та зброю. Активістів опитали і сфотографували, але заборонених предметів знайдено не було.

54. У травні 2015 р. з метою збереження і популяризації української ідентичності та культури після окупації Криму був створений Український культурний центр. У серпні 2017 р. він почав видавати «Кримський терен», щомісячну україномовну газету. До 30 червня 2018 р. вийшло дев'ять чисел газети. Автори визнали, що застосовували самоцензуру, а іноді користувалися псевдонімами⁵⁰. Правоохоронні органи попередили членів Центру, щоб вони не займалися «екстремістською діяльністю», без конкретних пояснень, у чому вона полягає, а іноді погрожували їм; у результаті у 2018 р. в Центрі нараховувалося лише троє активних членів.

55. Меджліс, який багато кримських татар вважають своїм самоврядним органом і який складається з виборних представників кримськотатарського народу, досі заборонений у Криму та Російській Федерації за екстремізм, попри постанову Міжнародного суду ООН, винесену в 2017 р., згідно з якою Російська Федерація повинна «відмовитися від вже існуючих або утримуватися від введення нових обмежень права кримських татар мати свої представницькі інституції, включаючи Меджліс»⁵¹.

56. Практично всі ініціативи ЛГБТІ спільноти, що існували у Криму до 2014 р., зникли з півострова станом на 2018 р. Неурядові організації, які продовжують працювати над доступом уразливих груп до послуг охорони здоров'я, визнали, що

⁴⁷ КПЛ, Повідомлення № 1873/2009 у справі «Микола Алексєєв» (*Nikolai Alekseev*) (2013).

⁴⁸ ЄСПЛ, справа «Бачковські та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*) (2005).

⁴⁹ Інша незареєстрована ініціатива, «Кримське дитинство», була організована для підтримки дітей затриманих активістів.

⁵⁰ Інтерв'ю з ММПЛУ, 2 жовтня 2017 р. та 9 жовтня 2017 р.

⁵¹ Справа «Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації); заява про застосування тимчасових заходів», 19 квітня 2017 р. Загальний перелік, № 166 (далі – «Україна проти Російської Федерації»), п. 106.

обстоювати необхідність ширшого доступу ЛГБТІ до послуг охорони здоров'я неможливо через страх переслідування⁵². Мешканці Криму з числа ЛГБТІ стикаються з труднощами при пошуці безпечного місця для зібрань через загалом вороже ставлення до виявлення ЛГБТІ-ідентичності⁵³. УВКПЛ отримало інформацію про те, що останнє публічне зібрання, проведене активістами ЛГБТІ-руху в Криму, мало місце у 2013 р.⁵⁴

57. УВКПЛ наголошує, що можливість обмінюватися своїми переконаннями у спільноті з іншими, гарантована свободою об'єднання, є вкрай необхідною, тому що вона сприяє реалізації інших основних свобод, як-от свобода вираження поглядів, свобода думки, совісті та релігії⁵⁵.

I. **Виборчі права**

58. 18 березня 2018 р. у Криму були проведені вибори Президента Російської Федерації, чим були порушені резолюції Генеральної Асамблеї ООН, що підтверджують статус Криму як території України.

59. УВКПЛ отримало повідомлення про те, що на працівників державного сектора здійснювався тиск із метою примусити їх узяти участь у виборах, щоб забезпечити високу явку виборців. Кримська татарка-вчителька з Красноперекопська отримала від директора школи догану і погрози звільненням за відмову голосувати. Деякі виборці заявили, що їхні роботодавці вимагали, щоб вони фотографувалися на виборчій дільниці й надавали ці фотографії в якості доказу їхньої участі у виборах. За два тижні до голосування член незареєстрованої анархістської організації з Севастополя, який заявив на сайті соціальної мережі про плани провести мітинг за бойкот виборів, був засуджений до 11 діб адміністративного арешту за один із своїх попередніх постів, який нібито містив екстремістські матеріали⁵⁶.

IV. **Економічні, соціальні та культурні права**

A. **Право на здоров'я**

60. Незважаючи на відкриття нових медичних установ і модернізацію обладнання, загальна доступність послуг охорони здоров'я у Криму залишилась недостатньою. Станом на 1 січня 2018 р. у державних лікарнях п'ята частина посад була вакантною⁵⁷. У 2017 р. чисельність лікарів, яка і до того була вкрай недостатньою, зменшилася на 2% порівняно з 2016 р.⁵⁸. Крім того, окремі групи, зокрема споживачі ін'єкційних наркотиків, як і раніше, були позбавлені ефективного лікування.

61. За чотири роки з того часу, як влада Російської Федерації припинила реалізацію програми опіоїдної замісної терапії (ОЗТ), рекомендованої ВООЗ, яка здійснювалася у Криму до окупації, медичні та соціальні проблеми, пов'язані з довготривалим споживанням наркотиків, загострилися. Без регулярного медичного контролю, пов'язаного з прийманням метадону чи бупренорфіну замість вуличних наркотиків, щонайменше 806 пацієнтів у Криму припинили користуватися

⁵² Інтерв'ю з ММПЛУ, 23 січня 2018 р.

⁵³ Інтерв'ю з ММПЛУ, 12 січня 2018 р. і 2 жовтня 2017 р.

⁵⁴ Інтерв'ю з ММПЛУ, 19 жовтня 2017 р.

⁵⁵ ЕСПЛ, справа «Шассанью та інші проти Франції» (*Chassagnou and Others v. France*) (1999).

⁵⁶ Інтерв'ю з ММПЛУ, 19 березня 2018 р.

⁵⁷ Доповідь Уповноваженого з прав людини у Республіці Крим про ситуацію з правами людини в Криму в 2017 р., стор. 85.

⁵⁸ Після окупації Криму дефіцит медичних кадрів у державному секторі, який мав місце і до того, загострився через відтік лікарів до приватного сектора. Див. першу тематичну доповідь УВКПЛ про Крим, пп. 204-208.

лікувально-профілактичними послугами⁵⁹. УВКПЛ нагадує, що держави зобов'язані захищати та забезпечувати право на здоров'я, шляхом доступності своєї системи охорони здоров'я для всього населення, особливо для вразливих і маргіналізованих груп.

62. Проти прихильників замісної терапії у Криму порушувались кримінальні справи. Один із них, пацієнт ОЗТ з Сімферополя, який знімав відеоролики на підтримку ОЗТ, у грудні 2017 р. виїхав з півострова, коли поліція знайшла у нього в квартирі бупренорфін, препарат, що використовується для боротьби з наркозалежністю⁶⁰.

63. Забезпечення доступу споживачів наркотиків та інших груп ризику до ефективної медичної допомоги має масштабні наслідки для здоров'я населення, пов'язані, перш за все, з поширенням захворювань, що передаються статевим шляхом, як-от ВІЛ-інфекція/СНІД. За даними статистичних органів Російської Федерації, за період з 1987 до 2017 р. в Криму (за винятком міста Севастополь) було зареєстровано 18110 випадків ВІЛ-інфекції, з яких понад 5% (1006) було виявлено у 2017 р.⁶¹ Згідно з даними українських владних органів, з початку окупації з півострова виїхало принаймні 115 ВІЛ-інфікованих осіб, які звернулися до закладів охорони здоров'я у материковій частині України для проходження необхідного лікування.

В. Право власності

64. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, приватна власність не може бути конфіскована за жодних обставин⁶². Тим не менш, після окупації Криму розпочалася конфіскація тисяч державних і приватних об'єктів нерухомості, яку оголосили «націоналізацією». У Севастополі, наприклад, з листопада 2014 р. було конфісковано понад 1800 приватних земельних ділянок, деякі – зі збудованими на них спорудами.

65. 19 вересня 2017 р. Верховний Суд Російської Федерації виніс рішення на користь власника конфіскованої земельної ділянки з Севастополя, який оскаржив рішення суду про конфіскацію⁶³. Це стало поштовхом для цілої серії рішень на користь власників нерухомого майна. Зокрема, за період з листопада 2017 р. до березня 2018 р. судами першої інстанції та апеляційними судом Севастополя було відхилено 304 позови щодо конфіскації. Разом з тим, судова практика залишилась непослідовною, зокрема за цей самий період було винесено 514 рішень про конфіскацію земельних ділянок.

66. За інформацією органів влади Російської Федерації у Криму, досягнуто прогрес у вирішенні давньої проблеми земельних прав раніше депортованих осіб. Після повернення з вигнання, в якому вони перебували кілька десятиріч, кримські татари стихійно оселялися на всьому Кримському півострові, будуючи помешкання без отримання дозволу. Окремі випадки захоплення землі перетворилися на організовані форми самочинного поселення, з ризиком виникнення конфліктних ситуацій. Станом на серпень 2013 р. близько 2 тис. гектарів землі були зайняті 56 несанкціонованими поселеннями, де мешкало, за оцінками від 8 до 15 тис. осіб⁶⁴.

⁵⁹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 15 лютого 2018 р.

⁶⁰ Інтерв'ю з ММПЛУ, 15 лютого 2018 р.

⁶¹ <https://spid-crimea.ru/wp-content/uploads/2016/03/Статистика-2017.pdf>. Це дещо менше цифр 2016 р., урахуваючи, що за перші 9 місяців 2016 р. в Криму було зареєстровано 1417 нововиявлених випадків ВІЛ-інфекції. Див. першу тематичну доповідь УВКПЛ про Крим, п. 214.

⁶² Ст. 46 і 56 Гаазького положення.

⁶³ http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=1583148.

⁶⁴ Див. документ “The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine. Needs assessment” [«Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна. Оцінка потреб», ОБСЄ/ВКНМ, серпень 2013 р., доступний за посиланням: <https://www.osce.org/hcnm/104309?download=true>.

67. Після березня 2014 р. органи влади Російської Федерації у Криму прийняли спеціальне законодавство і створили електронну базу даних «осіб, які самовільно збудували споруди», котрі бажають урегулювати свою майнову ситуацію⁶⁵. Дві перевірки дозволили виявити 7895 «реальних» заявників⁶⁶, а решту було виключено як «мертвих душ». За повідомленнями, станом на жовтень 2017 р. майже 4300 осіб, включених до цієї бази даних (близько 55%), отримали земельні ділянки безкоштовно. 17 травня 2018 р. голова Комітету з міжнародних відносин Криму оголосив про плани виділення ще 1700 земельних ділянок⁶⁷. УВКПЛ зазначає, що майнові права нових землевласників не визнаються українським законодавством, згідно з яким усі правочини щодо нерухомого майна, вчинені у Криму у період його окупації, зокрема й вищезгадане надання земельних ділянок, є недійсними⁶⁸.

С. Право на освіту рідною мовою

68. Відповідно до законодавства Російської Федерації, застосовуваного на півострові, російська, українська та кримськотатарська мови є офіційними мовами у Криму й можуть використовуватися як мови викладання. Після набуття Україною у 1991 р. незалежності російська мова залишилася у Криму переважною мовою викладання, а після окупації Криму ця тенденція посилилася. У 2017/18 навчальному році 97% дітей у Криму навчалися російською мовою, тоді як у 2014 р. таких було 90,7%⁶⁹.

69. У 2017/18 навчальному році викладання українською мовою забезпечувалося в одній україномовній школі⁷⁰ і у 13 україномовних класах російськомовних шкіл, де всього разом навчалось 318 дітей. Коли на півострові востаннє застосовувалася навчальна програма України (це було у 2013/14 навчальному році), існувало 7 україномовних шкіл і 829 україномовних класів, у яких навчалось 12694 дитини. Це різке зниження пояснюється повідомленнями про тиск із боку адміністрацій шкіл, асиміляцією у переважно російськомовному середовищі, виїздом тисяч проукраїнських жителів Криму і різноманітними стримувальними чинниками. Колишня учителька із Ялти повідомила, що батьків, які вимагають, щоб їхні діти отримували освіту українською мовою, вносять до списків, які передаються ФСБ⁷¹. Повідомлялося, що кількість дітей, які вивчають українську мову як предмет програми, як факультативний курс або на позакласних засадах, у поточному навчальному році складає 10,6 тис.⁷²

70. Згідно з статистичними даними органів влади Російської Федерації у Криму, рівень використання кримськотатарської як мови викладання залишився стабільним: у 2017/18 навчальному році рідною мовою отримували освіту 5835 кримських татар, тоді як у 2013/14 навчальному році таких було 5551. Разом з тим, є повідомлення про розбіжності між мовним статусом школи та мовою викладання у ній. Наприклад, дев'ятикласники кримськотатарської школи у м. Білогірськ навчалися російською мовою, тоді як кримськотатарська мова викладалася як факультативний курс після

⁶⁵ Закон Республіки Крим № 66-ЗРК/2015 «Про надання земельних ділянок, які перебувають у державній або муніципальній власності, та деякі питання земельних відносин», доступний за посиланням: <http://www.crimea.gov.ru/textdoc/ru/7/act/66z.pdf>.

⁶⁶ <http://glava.rk.gov.ru/rus/index.htm/news/342796.htm>.

⁶⁷ <https://crimea.ria.ru/society/20180517/1114469971.html>.

⁶⁸ Закон України № 1207-18 «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», п. 5 ст. 11.

⁶⁹ Джерело: Міністерство освіти України.

⁷⁰ Школа № 20 у Феодосії.

⁷¹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 12 жовтня 2017 р.

⁷² Органи влади Російської Федерації раніше повідомляли, що у 2017/18 навчальному році українську мову вивчали 6,4 тис. учнів, тоді як у 2016/17 навчальному році їх було 12892. Ці значні розбіжності між оприлюдненими цифрами викликають сумніви щодо загальної достовірності цих статистичних даних.

звичайних годин занять⁷³. Крім того, УВКПЛ задокументувало випадки, коли прямі вимоги батьків про використання кримськотатарської в якості мови викладання для їхніх дітей залишилися без уваги⁷⁴. Повідомлялося, що станом на 30 червня 2018 р. у Криму було 16 кримськотатарських шкіл (у 2014 р. – 15). Близько 21600 дітей кримських татар вивчають рідну мову як шкільний предмет, як факультативний курс або на позакласних засадах.

71. 28 грудня 2017 р. Міністерство освіти Криму розіслало муніципалітетам лист із викладенням «Дорожньої карти з вибору мови навчання (вивчення) в освітніх організаціях»⁷⁵, якою передбачений механізм, що дозволяє батькам вимагати, щоб їхні діти отримували освіту рідною мовою. Зокрема, адміністрації шкіл повинні інформувати батьків про їхнє право обирати мову викладання, про можливість вивчення інших мов, ніж російська, та про наявність персоналу для викладання різними мовами. УВКПЛ зауважує, що ця ініціатива могла б розширити доступ до освіти рідною мовою за умови її ефективної реалізації, і нагадує, що 19 квітня 2017 р. Міжнародний суд ООН виніс постанову про тимчасові заходи, ухваливши, що Російська Федерація повинна «забезпечити доступ до освіти українською мовою у Криму»⁷⁶.

V. Примусовий призов до армії

72. Як окупаційна держава, Російська Федерація зобов'язана дотримуватися міжнародного гуманітарного права, яке забороняє примушувати мешканців Криму служити в її збройних або допоміжних силах⁷⁷. Не дозволяється також чинити тиск і вести пропаганду щодо добровільного вступу до армії. Примусовий призов до армії, крім того, несприятливо впливає на права людини.

73. Незважаючи на це, у 2018 році призов мешканців Криму на службу в збройних силах Російської Федерації продовжився. Згідно з правилами, чинними у Російській Федерації, призов здійснюється двічі на рік – весною та восени. У ході осінньої кампанії 2017 р. і весняної кампанії 2018 р. в Криму були призвані відповідно 2400 та 2800 мешканців чоловічої статі⁷⁸. За оцінками, з 2015 р. до армії Російської Федерації були призвані 12 тис. мешканців Криму⁷⁹. У 2017 р. була запроваджена нова практика переведення призваних чоловіків із Криму до Російської Федерації. Ця тенденція продовжилася під час весняної призовної кампанії 2018 р., коли близько 25% призовників були відправлені служити у військових частинах на території Російської Федерації.

74. За ухилення від призову кримінальне законодавство Російської Федерації передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років. Хоча УВКПЛ не володіє інформацією про випадки винесення судами рішень про позбавлення волі за ухилення від призову, щонайменше дев'ять осіб за відмову

⁷³ Інтерв'ю з ММПЛУ, 4 червня 2018 р.

⁷⁴ Інтерв'ю з ММПЛУ, 4 червня 2018 р.

⁷⁵ <http://monm.rk.gov.ru/file/scan01275220171228104654.pdf>.

⁷⁶ Україна проти Російської Федерації, вноска вище, п. 106. У своїх Заключних зауваженнях щодо двадцять третьої та двадцять четвертої періодичних доповідей Російської Федерації Комітет із ліквідації расової дискримінації зазначив, що він «відзначає заяву делегації [Російської Федерації] про те, що держава-учасниця вважає обов'язковою постанову Міжнародного суду ООН від 19 квітня 2017 року», див. <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsnLht97JCs%2ftYiPXQ%2f%2b4IE7ukTT14m%2becJYUSHmqdz4u6Soz69fKsUApa0BEUr59t4YcZVsGQtqqYpufqZy1NxwQIQOV1CFk6ZGavveEj24FrRWDQvojATkNJOzpbXKCCQ%3d%3d>, п. 19.

⁷⁷ Ст. 51 Четвертої Женевської конвенції.

⁷⁸ Під час першого призову кримських жителів на службу в збройних силах Російської Федерації, проведеного у квітні 2015 р., були призвані 500 чоловіків.

⁷⁹ Джерело: Міністерство оборони Російської Федерації.

служити були оштрафовані на 20 або 25 тис. руб. (320 або 430 дол. США)⁸⁰. Згідно з законодавством Російської Федерації, засудження за ухилення від призову не звільняє особу від обов'язку проходити військову службу.

75. В іншому випадку, що мав місце у жовтні 2017 р., мешканець Феодосії був викликаний до призовної комісії, де його поставили перед вибором: піти служити або назавжди поїхати з Криму⁸¹.

VI. Незаконне переселення

76. Міжнародне гуманітарне право забороняє примусове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території. Ця норма застосовується незалежно від мотивів переселення або депортації⁸².

77. Судовий реєстр Російської Федерації містить 512 рішень судів про депортацію, винесених у Криму та Севастополі у 2017 р., з яких щонайменше 287 стосувалися громадян України. У 2018 р. депортація осіб, що перебувають під захистом, продовжилася. 2 лютого 23 українських громадян, що працювали на будівництві у Криму, було депортовано за «незаконне здійснення трудової діяльності». Крім того, їм було заборонено в'їзд до Криму строком на п'ять років. Їх було оштрафовано і переведено до центру тимчасового тримання іноземних громадян у Російській Федерації, після чого депортовано у материкову частину України. Судові засідання були проведені за пришивдшеною процедурою й за відсутності адвокатів захисту, чим були порушені гарантії справедливого судового розгляду⁸³.

78. Упродовж звітнього періоду УВКПЛ підтвердило 13 випадків переміщення до Російської Федерації затриманих у Криму українських громадян для того, щоб вони постали перед судом, або для відбуття покарання. Вважається, що фактична кількість таких випадків набагато більша, оскільки органи влади Російської Федерації офіційно не оприлюднюють кількість таких переміщень⁸⁴. УВКПЛ продовжило регулярно отримувати повідомлення про катування і жорстоке поводження у пенітенціарних закладах Російської Федерації⁸⁵.

79. За статистичними даними Російської Федерації, за період 2014-2017 рр. 108224 особи змінили реєстрацію своєї адреси проживання з регіонів Російської Федерації на «Республіку Крим» або місто Севастополь, зокрема у 2017 р. – 29500 осіб⁸⁶. Четверта Женевська конвенція забороняє окупаційній державі здійснювати переміщення або депортацію частини свого цивільного населення на територію, яку вона окупує⁸⁷. Міжнародний суд тлумачить цю норму як таку, що поширюється на всі заходи, вжиті для «організації або заохочення» такого переміщення⁸⁸. Звідси випливає, що переміщення державних службовців із території Російської Федерації у Крим можна вважати «організованим або заохочуваним» переміщенням населення, що порушує

⁸⁰ Наприклад, 28 червня 2018 р. Ленінським районним судом Севастополя був засуджений 19-річний мешканець Севастополя.

⁸¹ Інтерв'ю з ММПЛУ, 8 листопада 2017 р.

⁸² Ст. 49 Четвертої Женевської конвенції.

⁸³ Постанови Євпаторійського міського суду від 2 лютого 2018 р.

⁸⁴ Уряд України ідентифікував 255 затриманих громадян України, яких з березня 2014 р. було переведено з Криму до різних пенітенціарних закладів Російської Федерації. НУО «Українська Гельсінська спілка з прав людини» та «Регіональний центр прав людини» стверджують, що таким чином було переведено щонайменше 4700 затриманих.

⁸⁵ Інтерв'ю з ММПЛУ, 6 березня 2018 р.

⁸⁶ Ці цифри включають переміщення населення між будь-якими двома регіонами Російської Федерації й, скоріше за все, охоплюють переміщення між «Республікою Крим» та Севастополем, які Російська Федерація вважає окремими регіонами Російської Федерації.

⁸⁷ Ст. 49, п. 5 Четвертої Женевської конвенції.

⁸⁸ Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території. Консультативний висновок, Доповіді Міжнародного суду, 2004 р., п. 120.

норми міжнародного гуманітарного права, тоді як добровільний рух цивільного населення із Російської Федерації у Крим не заборонений.

VII. Доступ до державних послуг у материковій частині України

80. Станом на 1 травня 2018 р. у материковій частині України була зареєстрована 31971 внутрішньо переміщена особа (ВПО) з Криму⁸⁹. Ця цифра не включає переміщених осіб, які виїхали без реєстрації в якості ВПО. Хоча статус громадянина України гарантує їм рівність перед законом, переміщені особи, нинішні мешканці Криму й навіть люди, які переїхали у материкову частину до початку окупації, часто повідомляють про перешкоди в доступі до державних послуг, зокрема реєстрації актів громадянського стану, отримання документів, що посвідчують особу, та банківських послуг, у материковій частині України.

81. Починаючи з березня 2014 р. усі фізичні та юридичні особи з зареєстрованою адресою проживання або місцезнаходження у Криму втратили статус «резидентів» у материковій частині України для цілей оподаткування та банківського обслуговування⁹⁰. На практиці це створило ситуацію, коли нинішні мешканці Криму, а також мешканці материкової частини України, у паспортах яких зазначена кримська реєстрація, втратили доступ до банківських послуг, зокрема можливість відкривати й користуватися рахунком у банку, проводити банківські операції та користуватися фінансовими послугами.

82. Для того, щоб отримати дійсні свідоцтва про смерть або народження, мешканці Криму повинні звертатися до суду у материковій частині України. У 2016 р. була запроваджена прискорена процедура судового розгляду⁹¹, але її застосування не завжди було послідовним. Іноді суди вимагають надання доказів офіційної відмови адміністративних органів у реєстрації смерті чи народження, що не передбачено законодавством⁹².

83. Чинний порядок судового провадження не передбачає визнання шлюбів і розлучень. В одному випадку суд не визнав розірвання шлюбу, оформлене у Криму, що не дозволило заявникові одружитися вдруге у материковій частині України⁹³. Міжнародний суд ООН вказав, що недійсність правових актів, виданих незвіданою адміністрацією, яка здійснює ефективний контроль над територією, не поширюється на акти, незнання котрих «буде на шкоду мешканців даної території»⁹⁴.

⁸⁹ Серед них – 8216 дітей, 2774 літніх людей та 490 осіб з інвалідністю. Джерело: Постійний представник Президента України в Автономній Республіці Крим.

⁹⁰ Закон «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» (12 серпня 2014 р.), доступний за посиланням <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1636-18?info=1>; Постанова Національного банку України № 699 «Про застосування окремих норм валютного законодавства під час режиму тимчасової окупації на території вільної економічної зони «Крим» (3 листопада 2014 р.), доступна за посиланням <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0699500-14>. 8 листопада 2017 р. Вищий адміністративний суд України залишив цю постанову без змін.

⁹¹ Ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України. У 2016 р. була запроваджена нова, прискорена процедура з можливістю подання заяв до судів у будь-якому населеному пункті материкової частини України.

⁹² Рішення Каланчацького районного суду (2 лютого 2018 р.), доступне за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71958274>.

⁹³ Рішення Голованівського районного суду (17 листопада 2017 р.), доступне за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70303605>.

⁹⁴ Юридичні наслідки для держав, які спричиняє продовжене перебування Південної Африки у Намібії (Південно-Західна Африка) всупереч резолюції 276 (1970) Ради Безпеки, Доповіді Міжнародного суду, 1971 р., п. 125.

84. Більшість заяв, поданих мешканцями Криму до українських державних установ, стосується видачі або відновлення паспортів. Особи, які втратили свої українські паспорти, і діти, які вперше подавали заяву про видачу українського паспорту, часто піддавалися більш обтяжливій перевірці й стикалися з вимогою надати додаткові докази їхньої особистості. Фінансовий тягар подорожі у материкову частину України, довгі строки очікування і штрафи за несвоєчасне поновлення документів – ці причини часто вказуються як перепони для подання заяв про видачу паспорту і у кінцевому підсумку не дозволяють користуватися правами, закріпленими за громадянством. Ця ситуація інколи ускладнюється свавільним застосуванням законодавства і упередженим ставленням до мешканців Криму. Жінці з Криму було відмовлено у можливості змінити прізвище після взяття шлюбу і сказано «звертатися у Криму»⁹⁵. Співробітник Державної міграційної служби відмовився продовжити термін дії паспорту жінки, яка переїхала з Криму в материкову частину України до 2014 р., і відкрито заявив, що вона, можливо, є «сепаратисткою»⁹⁶.

85. Міжнародне право в галузі прав людини вимагає рівного правового захисту без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от національне походження, народження чи інші обставини⁹⁷. Держави мають постійне зобов'язання застосовувати всі наявні правові та дипломатичні засоби для того, щоб забезпечити дотримання прав людини щодо населення території, контрольованої де-факто владою⁹⁸.

VIII. Висновки та рекомендації

86. Упродовж 10 місяців, охоплених цією доповіддю, на мешканців Криму, як і раніше, поширювалася дія системи врядування та права Російської Федерації, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. На цьому тлі загальна ситуація щодо прав людини у Криму продовжувала характеризуватися обмеженнями здійснення основних свобод і відсутністю ефективних засобів правового захисту, які б дозволили захищати свої права і домогтись правосуддя.

87. З метою покращення становища в галузі прав людини у Криму УВКПЛ рекомендує:

88. Урядові Російської Федерації:

- a) дотримуватися прав людини у Криму й виконувати зобов'язання, покладені на окупаційну державу відповідно до норм міжнародного гуманітарного права;
- b) забезпечити належний і безперешкодний доступ міжнародних моніторингових місій з прав людини й правозахисних неурядових організацій до Криму згідно з резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 71/205 і 72/190;
- c) додержуватися законів, що діяли у Криму в 2014 р. до початку окупації, зокрема утримуючись від примусового застосування у Криму законодавства Російської Федерації відповідно до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН 68/262, 71/205 і 72/190;
- d) утримуватися від примушування мешканців Криму до служби у збройних силах Російської Федерації; покласти край практиці депортації та примусового переселення з окупованої території осіб, що перебувають під захистом, зокрема затриманих; утримуватися від

⁹⁵ Інтерв'ю з ММПЛУ, 7 листопада 2018 р.

⁹⁶ Інтерв'ю з ММПЛУ, 27 листопада 2017 р.

⁹⁷ Ст. 26 МПГПП; ст. 2(2) МПЕСКП; ст. 14 ЄКПЛ.

⁹⁸ КПЛ, Заключні зауваження щодо Молдови (CCPR/C/MDA/CO/2(2009)); ЄСПЛ, справа «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*), 48787/99, 8 липня 2004 р., п. 331.

- переміщення власного цивільного населення до Криму та припинити практику заохочення такого переміщення;
- e) припинити дискримінаційні практики, а також порушення прав, зокрема катування, жорстоке поводження, насильницькі зникнення, свавільні арешти і тримання під вартою;
 - f) утримуватися від арештів або судових переслідувань мешканців Криму за дії і точки зору, скоєні чи висловлені до початку окупації, і звільнити з-під варти всіх мешканців Криму, заарештованих або позбавлених волі за такі дії;
 - g) забезпечити, щоб адвокати могли виконувати свої обов'язки без залякування, утисків або невинного втручання;
 - h) забезпечити ефективне розслідування скарг про жорстоке поводження, катування і насильницькі зникнення, особливо у випадках, де можливими порушниками є державні суб'єкти; притягнути до відповідальності винних і забезпечити відшкодування шкоди жертвам та їхнім сім'ям;
 - i) припинити кримінальне переслідування осіб за коментарі чи дописи у соціальних мережах, які не є закликами до дискримінації чи насильства;
 - j) припинити свавільні обшуки в об'єктах приватної власності, які належать кримським татарам;
 - k) забезпечити надання належної медичної допомоги особам, які тримаються у пенітенціарних установах, незалежно від їхнього громадянства і будь-яких інших дискримінаційних підстав; ефективно розслідувати всі випадки смерті у місцях тримання під вартою;
 - l) забезпечити безперешкодну свободу пересування між Кримом і материковою частиною України;
 - m) повідомити кількість осіб, переведених із Криму до Російської Федерації для відбуття кримінальних покарань, і вжити негайних заходів для повернення таких осіб до Криму;
 - n) ужити всіх необхідних заходів із метою забезпечити, щоб права на свободу вираження поглядів, мирних зібрань, об'єднання, думки, совісті та релігії могли здійснюватися усіма особами в Кримі, без дискримінації за будь-якими ознаками;
 - o) сприяти створенню безпечних умов для незалежних і плюралістичних засобів масової інформації та організацій громадянського суспільства; забезпечити безперешкодний доступ до Криму українських та іноземних журналістів, правозахисників й інших представників громадянського суспільства;
 - p) поважати право на свободу мирних зібрань; скасувати невинні вимоги про отримання попередніх дозволів; припинити практику адміністративного і кримінального переслідування за здійснення цього права;
 - q) дозволити вільне виявлення традицій та культурної ідентичності особи, зокрема безперешкодну діяльність общин та відзначення важливих подій;
 - r) виконати постанову Міжнародного суду від 19 квітня 2017 р.; скасувати обмеження на право кримськотатарської громади мати свої представницькі установи, зокрема скасувати заборону на діяльність Меджлісу; забезпечити доступність освіти українською мовою;

- s) відновити майнові права всіх осіб, позбавлених права власності у результаті конфіскації нерухомого майна, проведеної у Криму та Севастополі;
- t) забезпечити наявність і доступність послуг охорони здоров'я для всіх мешканців Криму; скасувати заборону на використання замісної терапії для лікування споживачів ін'єкційних наркотиків.

89. Урядові України:

- a) виконувати свої зобов'язання з дотримання прав людини всіх мешканців Криму; застосовувати з цією метою всі доступні правові та дипломатичні засоби;
- b) розслідувати, у межах практичних можливостей, порушення і ущемлення прав людини, скоєні у Криму;
- c) сприяти свободі пересування до Криму та з Криму; утримуватися під політики обмеження доступу до Криму журналістів, правозахисників та інших представників громадянського суспільства;
- d) спростити доступ нинішніх і колишніх мешканців Криму до всіх державних послуг, які надаються мешканцям материкової частини України, зокрема банківських послуг, послуг із видачі документів, які посвідчують особу, та процедур реєстрації актів громадянського стану;
- e) підтримувати діалог між Омбудсменами України та Російської Федерації з метою сприяти добровільній передачі українських ув'язнених, які тримаються у Криму та у Російській Федерації, до пенітенціарних установ материкової частини України.

90. Міжнародній спільноті:

- a) закликати Російську Федерацію дотримуватися її зобов'язань як окупаційної держави за міжнародним правом у галузі прав людини та міжнародним гуманітарним правом;
- b) наполягати на наданні Російською Федерацією безперешкодного доступу до Криму представникам міжнародних і регіональних моніторингових механізмів з прав людини;
- c) продовжити висловлюватися на підтримку і закликати до дотримання прав людини на двосторонніх і багатосторонніх форумах, зокрема шляхом осуду випадків порушень прав людини, скоєних державними суб'єктами Російської Федерації у Криму.